

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin xalça kolleksiyası

21.8.83.

Xədicə Əsədova
AMİM-in elni işlər üzrə direktor müavini,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: xadijanasadova@yahoo.com

Xalqımızın milli sənət ənanəsi üzərində formalılmış, böyük tarixi inkişaf yolu keçmiş xalçalarımız bu gün regionlarda fəaliyyət göstərən tarix-diyarşunaslıq muzeylərində, eləcə də Bakı şəhərindəki incəsənət, tarix, etnoqrafiya, ədəbiyyat yönü muzeylərin fondlarında saxlanılır.

Bakının XIX əsra aid tarixi tikililərində yerləşən, yaranma tarixi isə 1936-ci ilə təsadüf edən Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin kolleksiyası respublikanın on zəngin və dəyərli fondlarından biridir. Kolleksiyada geyimlərlər, parçalarla, tıkmələrlə, həmçinin ağacışlıda, daşınma, misgərlik, zərgərlik, silahkarlıq kimi bir sırə sənət sahələrinə aid nümunələrlə yanaşı, xovlu və xoysuz xalçalar, xalça məmulatları da qorunur.

Kolleksiyani bəzəyan xovlu xalçalar içərisində klassik çeşnlərlə birlikdə ipək və ya yundan toxunmuş süjetli xalçalar da vardır. "İlin fasilları", "Dərvişlər", "Leyli və Macnun", "Ovçuluq", "Nadir sah", "Yusif və Züleyxa", "Qüdrətli hökmədlər" ("Dərgahə Firon"), "Ağacı", "Rüstam və Söhrab" xalçaları Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin (AMİM) kolleksiyasının şəhərələrindəndir. Süjetli xalçalar arasında Azərbaycanın tanınmış xalça ustaları Lətif Kərimovun və Kamil Əliyevin çeşnləri ssasında yaranmış xalçalar da mühafizə olunur. Kolleksiyada həmçinin sosialist dövrü incəsənətini, o dövrün realçılarını əks etdirən rəmzlər və simvollarla zəngin, sosializm tabliğatına xidmət edən xalçalar da qorunur.

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi başçısı, mili-madəni irs nümunələrinin toplandığı zəngin xəzinədir. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində muzeydə 17000-dən artıq sənət nümunəsi toplanılmışdır.

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

517778

Muzeyin yaranma tarixi

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi Xalq Komissarları Şurasının 31 mart 1936-ci il tarixli 264 sayılı qərarı ilə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin tərkibindən çıxarılmış, həmin muzeyin incasənət şöbəsinin 3500 ədəd eksponatı əsasında müstəqil muzey kimi təşkil edilmişdir. 1943-cü ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 30 sayılı qərarı ilə, muzeyə görkəmli rəssam Rüstəm Mustafayevin adı, 10 iyun 2011-ci il tarixində isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 94 sayılı qərarı ilə Milli Muzey statusu verilmişdir. Muzeydə heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika, bədii metal, zərgərlilik, arxeoloji keramika, çini, tikma və bu bölməyə daxil olan xalça kolleksiyası kimi bölmələr vardır. Şübhəsiz ki, muzeyin fondlarında olan eksponatların bir qismi Azərbaycanın bölgələrinə təşkil edilmiş ekspedisiyalar zamanı əhalidən satın alınaraq toplanılmışdır. 1937-ci ildə isə muzeyin ilk ekspozisiyasının təntənləri açılışı olmuşdur. Muzey 1951-ci ildə XIX əsrin sonlarında barokko üslubunda tikilmiş De Burun malikanəsinə (şək.2) köçürülmüş-

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti canab İlham Əliyev və Azərbaycanın birinci xanımı, Heydar Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva Milli İncəsənət Muzeyinin yeni inşa edilmiş keçid korpusunun açılışında, 7 iyun 2013-cü il
2. De Burun malikanəsi. XIX əsr
3. Marinski Qadın Gimnaziyasının binası. XIX əsr

1

İşlənmiş şəhərərin qurulması və inşası.

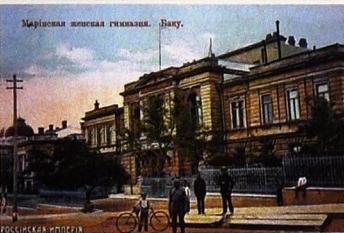

2

İşlənmiş şəhərərin qurulması və inşası.

dür. Faaliyyət dövrü ərzində bu muzeyə dövlət torfəndən daima qayğı göstərilmiş, eksponatların sayının get-geda artacağı nəzərə alınmış, onun ərazisinin genişləndirilməsi məqsədilə 1990-ci ildə yeni bina - əvvələr Marinski Qadın Gimnaziyasının (şək.3) binası olmuş, sonralar isə Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin yerləşdiyi bu təkili muzeyin istifadəsinə verilmişdir. 1996-2002-ci illərdə Ümuməməlli lider Heydər Əliyev Muzeyin ekspozisiyasını dəfələrlə ziyarət etmişdir. Bu, ulu öndərin muzeyə, onun faaliyyətinə verdiyi yüksək dəyərin toccossümü idi. 2006-ci ildə isə muzeydə asaslı tamir işlərinə başlanılmış, 2009-cu ildə yeni ekspozisiyanın, 2013-cü ildə isə muzeyin yeni inşa edilmiş keçid korpusunun açılışı olmuşdur. Həmin mərasimdə prezident canab İlham Əliyev və Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva istirak etmişlər (şək. 1). Açılış mərasimində "Azərbaycan incəsənəti minilliklər boyu" adlı ekspozisiyi ilə tanışlığı bütövlükda mədəni irsimizə dövlət tərəfindən göstərilən daimi qayğının nəticəsidir.

Hazırda muzey 80 illik şərəflü tarixinin ən maraqlı və möhsul dövrünü yaşayır. Burada qorunan ən qədim eksponat e.ə. IV minilliyyə aididir. Kolleksiyada Naxçıvandan, Mingəçevirdən,

3

Füzülidən, Göygöldən tapılmış üzəri ən arxaiki bədii təsvirlərə bəzədilmiş saxsı qablar, Səlcuqlu dövrünə aid dekorativ qraqlar, kaşilar, XIII əsərə aid Bayıl qəsrinin frizindən hissələr, XIV-XVIII əsrlərə aid Abşeronan və Şamaxıdan aşkarlanmış sənduqalar, XVI əsərə aid nəfis tərtibatlı "Quranı-Kərim" və nücm (astronomiya) elmına dair kitablar, XVII-XVIII əsrlərə aid tempera (suda həll oluna bilən yapışdırıcı maddəli rəngli pigmentlərdən ibarət olan davamlı rəssamlıq texnikası), qızıl suyu və sulu boyaya çəkilmmiş orijinal Təbriz miniatürləri, XIX əsrin tanınmış rəssamları Mir Möhsün Nəvvabın, Mirzə Qədim İravaninin, Usta Qəmbar Qarabağının, Azərbaycanın ilk peşəkar rəssamlarının və

müasirlərimizin əsərləri, XVI-XVII əsrlərə aid bədii metal aşyaları, XVIII-XX əsrlərə aid orijinal ipak və yun parçalar, tıkmalar, milli geyimlər və xalça nümunələri, zərgərlilik aşyaları mühafizə edilir. Bu nümunələr yanaşı, muzeyin fondunda Rusiya, İran, Türkiye, Yaponiya, Çin, Hindistan, Misir, Orta Asiya, Fransa, Almaniya, Avstriya, İtalya, Yunanistan, Danimarka, İspaniya incəsənəti saçıyləndirən heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika əsərləri və dekorativ-təbiqi sənət nümunələri də saxlanılır.

Xalça saxlancımızdan

Bu dəyərli xəzinədə 500-dən artıq xovlu xalça, həmçinin palaz, kılım, şodda, cecim, zili, vərnə, sumax kimi xovsuz xalça, çal, helyə, xurcun, məfrəs, qanta, örkən və s. kimi xalça məməlatləri toplanmışdır. Bu kolleksiyadan respublikanın bir çox muzeylərinə, eləcə də 1985-ci ildə Azərbaycan Xalçası və Xalq Təbliğçi Sanati Dövlət Muzeyinə (indiki Azərbaycan Xalçası Muzeyi) XIX əsərə aid 13 xalça və xalça məməlati verilmişdir. Hazırda kolleksiyamızda qorunan xalçalar öz növünpə, qrupuna, toxunuşa texnikasına, dövrünə, bədii quruluşuna görə bir-birindən fərqlənir. Əlavə olunan xalçalar sayında, kolleksiya son illərdə dəha da zənginlaşmış, qiymətli, nəfis xalçaların toplanığı mərkəzə çevrilmişdir. İpəkdən və yundan toxunan bu orijinal nümunələr ornamental və süjetli bədii quruluşa malikdirlər.

Azərbaycanda tarixən ev şəraitində toxuculuq sənəti ilə məşqul olmuşlar. Hazırda muzeylərimizi bazayaşan inciləri möhə evlərdə toxunmuş xalçalardır. Lakin zaman keçidkə, öncə saraylarda, daha sonra sənətkarlıq markzlərində yaradılmış emalatxanalar və nəhayət, təsərrüfatın və amayın məcburi kollektivləşdirilməsi zamanı təşkil edilən artellər də, öz növbəsində, xalçalıq ənənələrinin yadəşdiləşməsinə və sənətin davam etdirilməsinə xidmət etmişdir. Təsəssüf ki, xalça ustalarının və sənətkarların çoxunun adları zaman keçidkə unundulmuşdur. Bəzən xalçalar üzərində onların istehsal tarixi və ustaların adı haqqında məlumatlara rast gəlinir.

Azərbaycan xalçaları bəzi forqləndiricilər, əsaslıdır. Bu hər bir xalçanın çeşidinin adı, rangı, bədii quruluşu və naxışları haqqında məlumatlardır. Məhz bu xüsusiyyətlər hər bir xalça haqqında maraqlı məlumatlar, rəvayətlər, əfsənlər, həkayələr söyləməyə imkan verir. Məhz bu özəllik Azərbaycan xal-

çalarını digər xalqların toxuma nümunələrinən fərqləndirir, ona öz adını qorumaq imkanı verir. Ənənəyə sadıq qalan, klassik çəşnilər əsasında toxunan xalçalar AMİM-nin kolleksiyasının böyük bir hissisiñi təskil edir. Burada Azərbaycan xalçalarının bütür gruppalarına aid nümunələrlə rast galınır.

Bakıda, Qubada, Şirvanda, Gəncədə, Qazaxda, Qarabağda və Təbrizdə toxunmuş, texnoloji və bədii quruluş baxımından bu bölgələrin ənənələrinə əks etdirən ornamental və süjetli xalçalar, Azərbaycanın tanınmış xalça rəssamları Lətif Kərimovu və Kamil Əliyevə məxsus müəllif xalçaları da burada mühafizə edilir. Muzeydə eyni zamanda sosializm dövründə xalça rəssamlarının, texnoloqların və toxucularımızın birgə əməyi sayasında ərsəyə galan, bu günlə müqayisədə aktuallığını itirmiş, lakin tarixi keçmişimizi əks etdirən, bədii baxımdan kamıl əsərlər hesab olunan xalça nümunələri da saxlanılır.

Muzeydə türkmen və İran xalçalarından ibarət maraqlı xalça kolleksiyası da mühafizə edilir. Onların sırasında XVIII əsra aid olan türkman qapılıqları, divar bəzəkləri, torba, çuval, mafrəs, yastıq üzü, çanta, palaz və xovlu xalçalar xüsusiylə qeyd edilməlidir. Hər bir toxuma nümunəsi üzərində ağac, buta, qarmaq, ziqqazq, romb, daraq, səkkizbücaqlı ulduz, forqlı medalyon, sxematik insan figürü, "S" şəkilli həndəsi motivlər toxumalıdır. Bunnlar da toxumaların müxtəlif təyfa və qəbilələrə məxsus olduğunu göstərir, zəngin bədii ənənəni nümayiş etdirir.

Azərbaycan xalçaçılığında 1927-ci il Kustar Sonaye İttifaqı - "Azəsənət-birliliyi" tərəfindən qoyulmuş "Azəxalça" İstehsalat Birliyinin fəaliyyətinin genişləndiyi bir dövrdür. İstehsalatda yüksək məhsuldarlıq və keyfiyyətə nail olmaq məqsədiylə xalçalı toxuculuğunda və xammal emalında yeni texnoloji üsullardan istifadə edilmiş ki mi canlanma var idi. Həmin dövrdə Bakı, Gəncə, Qazax, Şuşa, Ağdam,

4. Xalça "Ağaclı". İpək. Xovlu. 110x78. XIX əsrin sonları. Təbriz
5. Xalça "Məcnun və Leyli". Yun. Xovlu. 158x125. Həri 1303-cü il (mildi 1886). Təbriz
6. Xalça "İlin fasilları". Yun. Xovlu. 270x390. XIX əsrin II yarısı. Təbriz
7. Zilli. Yun. Xovsuz. 160x115. XIX əsrin ortaları. Bakı.

4

5

6

Cəbrayıllı, Laçın, Quba, Şamaxı, Qusar və s. kimi şəhərlərdə və rayonlarda xalça emalatxanalar fəaliyyət göstərirdi, xüsusi boyaqçılıq laboratoriysi təskil edildi. Qubada Lətif Kərimovun rəhbərlik etdiyi Tədris Kombinati yaradılmış. Azərbaycan keçmiş Sovet İttifaqı Respublikaları arasında xalça istehsalında, xarici ölkələrə xalça ixracında birincilik qazanır. Parisdə və dünyamın bira məşhur şəhərlərində keçirilən sərgilərdə on yüksək mükafatlara layiq görüülür. Muzezin xalça kolleksiyası isə məhz bu vaxtda deyil, 1923-cü ildən hələ Azərbaycan Dövlət Muzeinin tərkibində olduğu dövrdən formalşamışa başlamışdır.

Buraya daxil olan ilk eksponat isə Təbrizdə toxunmuş "Ağaclı" xalçasıdır (şək.4). Xalça XIX əsrin sonlarına aididir. Onun ərisi və xovlu ipak, arğacı isə pambıqdır. İlk nümunə Təbriz xalça məktəbindən olduğu üçün kolleksiyanın təsnifatını da Cənubi Azərbaycanda toxunmuş xalçalardan başlamaq daha möqsədəvayındır. Bu kolleksiyada xalçalar nüvənin görə xovsuz və xovlu, bədii quruluşuna görə ornamental və süjetli kimi qruplaşdırılmışdır. Cox maraqlıdır ki, xalça fonda daxil olduğu dövrdə pantürkizm, panislamizm corayaları ilə bağlı qadağalar, təhriflər siyasetinin nəticəsi olaraq "Iran xalçası" kimi qeyd edilmişdir. Təsəssüf ki, yənə verilən yanlışlıq təkəbə xalçaya aid deyil. Bu, bir xalçanın timsalında minnlərlə Azərbaycan xalçasına verilən yanlış ad həm güneydə, həm də quzeydə yaşayan həməvənlərinə yaratıldıqları sənət əsərlərinə tacavüz kimi dəyərləndirilə bilər. Biz təməli xoş keçmişdə qoyulmuş və bütütün dünyada qarızlı şəkildə yayılmış bu fakturənin fasadlarını aradan qaldırı bilməmiş. Sankt Peterburq şəhərində yerləşən Rusiya Etnoqrafiya Muzeyində və Dövlət Ermitajında, Türkiyənin Türk İsləm Əsərləri və Vakif Hale Müzeylərində, Berlinin Perqamon, Londonun Viktoriya və Albert, Danimarkanın İncəsənət Muzeyində nümayiş etdirilən, Davidin özəl kolleksiyasında qorunan nəinki Təbriz, hətta Azərbaycan xalçalarının Qarabağ, Qazax qruplarına aid xalçalar, etnoqrafik əhəmiyyət daşıyan toxuculuq alətləri "Qafqaz", "Iran" və s. adalarla ilə təbliğ edilir. Azərbaycanın digər muzeylərində olduğu kimi, Milli İncəsənət Muzeyində də zamarlı hər şey öz yerini almışdır. Milli azadlığımızın bərpası ilə siyasi baxışlarda, comiyättədə olduğu kimi, sonradə də haqq yerini tutmuş, fondlarda qorunan xalçalar sənətşünaslar tərəfindən yenidən atribusiya edilərək Ərdəbəl, Heris, Sorab, Təbriz toxucularının əməyinin möhsulu kimi təqdim

7

olunmuşdur. Kolleksiyanın bəzəyi olan xalçalar içorisində Təbrizin hicri 1303-cü il (m. 1886) tarixli "Leyli və Məcnun" (şək. 5), XIX əsrin II yarısında aid olan "İlin fasilları" (şək. 6), eyni zamanda XIX əsra aid olan "Dərvishlər" kimi xalçalar artıq AMİMnin adı ilə bağlı olan nadir eksponatlarında sayılır. "İlin fasilları" xalçasının mərkəzində Ömr Xayyamin tasviri, mərkəzdəki gülün ətrafındakı haşiyə zoqları üzərində olan kətbələrdə isə şairin rübablarından iki beyt toxunub:

*"Bu kuzə manimtək aşığı-zarmış,
Yarın tellərini öpüb oxşarmış."*

*"Boynunda gördüyüün qulpu bir olmuş,
Cananın boynunu qucaqlayarmış."*

Bu xalça həm bədii quruluşu, peşəkar toxunuşu, xammalının keyfiyyəti, rəng ahəngi, eləcə də tarixiliyi baxımından avazsızdır. Belə ki, onun üzərində toxunan mifoloji süjetlər, tarixi abidələr, məişət sahnələri, Sadi, Hafiz, Firdovsi kimi klassik Sərqişairlərinin obrazları silsilə xarakter daşıyır, eyni zamanda vəhdət təskil edərək, ümumi bir ahəng yaradır. Kamil bədii kompozisiya naxışlarının dili ilə nazma çökilir. Yasəmən, qarənfil, zanbaq, qızılçıl, süsan kimi güləllərin fonunda olan dələ, ahu, paləng, meymun, bəbir, müxtəlif növ quş və s. kimi zoomorf

8. Xalça "Xila-butə". Yun. Xovlu. 182x127. XIX əsrin əvvəlləri. Bakı
9. Xalça "Köhnə Quba". Xovlu. Yun. 145x108. XIX əsrin sonları. Quba
10. Xalça "Ovculuq". Yun. Xovlu. 184x124. Hicri 1346-ci il (mildi 1927). Şirvan
11. Xalça "Faxralı". Yun. Xovlu. 152x101. Hicri 1222-ci il (mildi 1807). Ganca
12. "Nəməzliq". Yun. Xovlu. 185x90. XIX əsrin ortaları. Qazax
13. Vərni. Yun. Xovsuz. 273x207. XIX əsr. Qarabağ

8

9

11

12

10

13

taşvirlər islimi motivinin spiral formalı qırılmışlarının axını içerisinde mütənasib şəkildə toxunub, şəbəkayəbənzər tasavvur yaradır.

Bakı xalçaları kolleksiyasında bu qrupa aid fərqli kompozisiyalara malik 10-dan çox xovlu və xovsuz xalça saxlanılır. Ciyi palaz, zili (şək. 7), "Qədî" kılımi xovsuz xalçaların daha çox diqqəti cəlb edən nümunələrindəndir.

"Xila Buta" (şək. 8), "Suraxanı", "Novxanı", "Qala", "Xila Əfşan", "Fatmayı", "Findığan" və digər bədii tərtibatlı xalçalar isə klassik üslubda toxunmuşlar. Onların toxunma tarixi XIX əsrin ortalarından başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir. Bakı qrupuna xas mavi və qızılı-qəhvayı kolorit, həndəsi, nəbati üslublu naxışlar daha çox üstünlük təşkil edir.

Qiymətli xalçalar sırasında Qubada və onun ətrafında yerləşən toxuculuq məntəqələrində toxunmuş sumaxlar, "Pirəbadil", "Qonaq-kənd", "Qumlu", "Alpan", "Köhnə Quba" (şək. 9), "Qollu Çiçi", "Sirt Çiçi", "Qızı", "Ləcədi", "Arsalan", "Zeyva" və s. kompozisiyaları əsasında toxunan nümunələri göstərmək olar. Bu xalçaların bir qismi müzeaya 1928-ci ilin oktyabrında Moskva şəhərində keçirilən "SSRI xalqlarının incəsənəti" adlı sərgisində təqdim edildikdən sonra, Gəncədən satın alınaraq da-xil olunmuşdur. Digər hissəsi isə həmin ilde

Quba qəzasının Çiçi, Qaflı Qayib, Qızı, Pirəbadil, Düzə, Alpan kəndlərinə ekspedisiya zamanı əhalidən satın almılmışdır. Xalçaların bir qismı isə İncəsanat idarəsi tərəfindən Muzey təhvil verilmişdir. Xalçaların bəziləri isə muzey tərəfindən əhalidən satın alınaraq toplanılmışdır. Əsasən klassik ornamental kompozisiyalar əsasında toxunan bu xalçalar nəfis tərtibatlıdır. Bu xalçaların ipləri əsasən bitki mənşəli boyaqlarla boyanmışdır.

"Şirvan xalça kolleksiyası" dedikdə, öncə bu bölgədə toxunan kılımlardan bəhs etmək doğru olar. Xalçalar arasında omlara qox zamanı kılım əvəzinə - "Qollu palas", "Qobustan palas", "Aynalı palas", "Lay palas", "Xoruzlu palas", "Gəgəli palas" deyilir. Kolleksiyaya daxil olan kılımların hər biri yeri milli ənənələr əsasında toxunsalar belə, bir-birindən fərqlənilir. Mövcud xovlu xalçalardan isə ikisi sütəltidir. Onlar "Yusif və Züleyxa" əsərindən bir fragment əsasında toxunmuş xalça və Şirvanın məşhur "Ovculuq" (şək. 10) kompozisiyali xalçasıdır. Hər iki xalça yüksək peşkarlıqla toxunmuşdur. "Qabistan", "Cəyirli" və s. xalçalar ən marqlı nümunələrdəndir. Ümumilikdə muzeydə müxtəlif çeşnili 40-a yaxın Şirvan xalçası qorunmaqdadır.

Gəncə xalça qrupu kolleksiyada yalnız iki xalça ilə təmsil olunmuşdur. Məşhur çeşniliərə asasən toxunmuş bu xalçaların yüksək keyfiyyətli ipləri təbii boyaqlarla boyanmışdır. Birinci xalça XIX əsrin sonlarında toxunmuş "Gədəbəy", digəri isə hicri tarixi ilə 1222-ci ildə (m.1807) toxunmuş "Faxralı" (şək. 11) xalçasıdır. Hər iki xalça 1928-ci ildə Qazax qazasının Şıxlı və Hacallı kəndlərinə təşkil edilmiş ekspedisiya zamanı satın alınmışdır. "Faxralı" xalçası "Namazlıq" kompozisiyasına malikdir. Rəngləri, damğa formalı handası naxışları və s. xalçanın bədii dəyərini artırır. Xalçanın yuxarı hissəsində hicri tarixi toxunub. Rəqəmlərin toxunuşunda bir

14. Xalça "Ləmpə". Yun. Xovlu. 570x114. XIX əsrin sonu. Qarabağ

15. Xalça "Əlşən". Yun. Xovlu. 152x100. 1932-ci il.

Müəllif xalçacı-rəssam Lətif Kərimov

16. Relyefli xalça. Yun. Qarşıq texnika. 68x50. 1937-ci il.

Müəllif xalçacı-rəssam Lətif Kərimov

qədər yanlışlıq olsa da, "1222" yazıldığı məlum olur.

Qazaxın kılım, zili kimi xovsuz xalçaları məşhurdur. Müzeyin kolleksiyasında bu xalçalar əsas yer tuturlar. Lakin biz bu qrupa daxil olan xovlu xalçalarдан daha geniş bəhs etmək istərdik. "Daş Salalı", "Dəmirçilar", "Şıxlı", "Salaklı", "Namazlıq" (şək. 12) xalçalarının əksəriyyəti kolleksiyaya 1928-ci ildə daxil olunub. El arasında onlara başqa adlar da deyilir. Məsələn, bəzən "Salalı" xalçası – "Bayraqlı" da adlanır. Bu xalçaların ərişi, arşacı yundandır. İpləri təbii boyaqlarla boyanmışdır.

"Namazlıq" təribatı, ara saha va həsiyə boyu həndisi elementlər, damşa işarələri, tünd qırmızı, yaşıł, sarı, göy çalarlar bu xalça qrupu üçün xarakteridir.

Müzeyin "Qarabağ" qrupu xalça kolleksiyası" dedikdə, kılım, cecim, zili, şəddə, vərnı kimi xovsuz xalçalarдан bəhs etmək vacibdir. Bu xalçaların hər birinin kolleksiyada xüsusi yeri vardır. İpək və yun cecimlər, zili, xalçacı-rəssam Lətif Kərimovun şəxsi kolleksiyasına aid olan vərnı (şək. 13), müxtəlif növlü və ölçülü şəddələr milli sənət xəzinəminin qiyaməti nümunələridir.

Onlar bədii quruluşuna görə müxtəlifdir. Kvadrat, romb, ziqzaq, ajdaha, dəvə karvanı motivləri xalçə sənətinə tarixinin müxtəlif dövrlərində daxil olmuşlar. Bunların hər birinin öz anlamı, öz təkamül yolu vardır. Onlar müqayisəli şəkildə araşdırılarsa, bu zaman adları qızılən motivlərin əksəriyyətinin ilkin formalarının qadın qayaüstü rəsmlərdən, saxsı qabalar üzərindəki təsvirlərdən qaynaqlandığı məlum olar.

Qarabağ xalçacılığı öz novatorluğu ilə de seçilmişdir. Bu qrupa aid olan xovlu xalçalar da maraqlıdır. "Ləmpə" (şək. 14), "Ağma-yumma", "Xanlıq", "Qarabağ", "Molla Nəsrəddin", "Üç padşah", "Rüstəm və Söhrab" kimi ornamentallı və süjetli xalçalar AMİM-nin kolleksiyasına XX əsrin 80-ci illərə daxil edilib. Qarabağda toxunan dəst xəli-gəbə nümunələri öz böyük ölçüləri və dəbdəbəsi ilə seçilmiş, əsasən gözəl salonlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kolleksiyada məşhur süjetli xalçalar da vardır. Bunlardan 1826-ci ildə Şuşada toxunmuş "Üç padşah" xalçası Qarabağ xalça qrupu üçün səciyyəvi olənlərə bədii-texniki xüsusiyyətləri əks etdirir. Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin motivləri əsasında toxunmuş "Rüstəm və Söhrab" xalçası 1911-ci ilə aiddir.

15

Sənət ustadlarımız

Müzeyin kolleksiyasında müəllifləri məlum olan xalçalar da vardır. Bunlar əsasən görkəmlili xalçacı-rəssamlar Lətif Kərimovun və Kamil Əliyevin yaradıcılıq uğurlarıdır. Lətif Kərimov "Əlşən" xalcasını 1932 (şək. 15), kiçikölçülü rəyefli, ornamental xalçanı 1937-ci (şək. 16), "Ornamental" xalçanı isə 1962-ci ildə toxumuşdur. Müəllif kiçikölçülü xalça üzərində iki texnikanın vohdətindən məhərrət istifadə edib; xalçanın ara sahəsinin yerliyini xovlu və xovsuz – palaz texnikası əsasında qızılı sapırlarla toxuyub. "Ornamental" xalçanın bədii kompozisiyası isə "Loçak-turunc" asasında qurulub.

Cox dəqiq, zərif, zövqlü xalçalar ustası, görkəmlili rəssam Kamil Əliyevin "Tirməsayağı" xalçası (şək. 17) Qarabağ qrupunun bədii ənənələrindən bəhəralanır. Lakin rəssam ideyalarını, novatorluğunu da bu kompozisiya üzərində reallaşdırıb. Onun digər xalçası Məhəmməd Füzulinin 400 illiyinə həsr olunub (şək. 18). Xalça üzərində şairin obrazı canlandırıb, rənglər çox dolğundur, bütün ölçülər dəqiqliyi ilə yadda qalıb. Həsiyə zolağı ilə arası arasında olan mütonasılık yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirilib. Kolleksiyada qorunan Mustafa Kamal Atatürkə həsr edilmiş xalça 1992-ci ildə uzun illərin gərgin zəhmətindən sonra tamamlanmış-

16

dir. Bu kompozisiya üzərində illərlə düşünən rəssəm fikirlərini öncə kağıza köçürmüşdür, rənglər, ölçülər, doldurucu elementlər, üzün və gözlərin ifadəsi, çizgiler, kölgələr və s. kimi incilikləri cəlalamışdır. Bu əsər müzeyimizdə qorunan unikal xalça nümunələrindəndir. Kolleksiyadakı peşəkar tərzdə yaradılmış xalçaların hər biri çox qiymətlidir.

Öz dövrünün naxışları

Bu gün artıq mifə çevrilmiş sosialist ideoloji baxışlarında uyğun yaranmış ədəbi, bədii, tarixi fəlsəfə əsərlər vardır. Sosialist incasənatı carayunu yarananlar üslubun müvəqqəti və keçici olduğunu, zəmanəsinin totalitar siyasi baxışlarına idmət etdiyini anlayırdılar. Sosializm tabliğatına uyğun nümunələr, dövrün realligini əks etdirən yeni rəmzlər və simvollarla dolu əsərlər yaradırdılar. Azərbaycan tikmələrini və xalçalarını bilməşdir. Onun digər xalçası Məhəmməd Füzulinin 400 illiyinə həsr olunub (şək. 18). Xalça üzərində şairin obrazı canlandırıb, rənglər çox dolğundur, bütün ölçülər dəqiqliyi ilə yadda qalıb. Həsiyə zolağı ilə arası arasında olan mütonasılık yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirilib. Kolleksiyada qorunan Mustafa Kamal Atatürkə həsr edilmiş xalça 1992-ci ildə uzun illərin gərgin zəhmətindən sonra tamamlanmış-

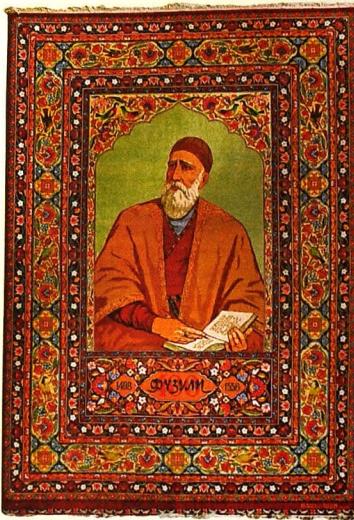

17

I.V.Stalinin 70 illik yubileyine (ölçüsü 70 m²) və 1957-ci ildə V.I.Lenina (ölçüsü 75 m²) hərəkət edilmiş xalçalardır. Stalinin 70 illik yubileyine hərəkət edilmiş süjetli xalça (şək. 19) üç dost və üç solof olmuş incəsanat xadiminin böyük zəhmətinin natiqasıdır. Bu xalça öz dövrünə görə böyük siyasi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xalça xovludur, əl işidir, 1954-cü ildə isə muzeyin xalça fonduna təqdim verilib. Bu növ xalçaların toxunması o dövr üçün ideya-mövzü baxımından müümü aktuallıq kəsb edirdi. Xalçanın ərsaya gəlməsində əməyi olmuş 6 nəfərə - rəssamlar - L.Kərimova, K.Kazımkədə və İ.Axundova, texniki rəhbər C.Əhmədəvəy və iki xalçaya - G.Mustafayevaya və S.Əhmədəvəy SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə "Stalinin 70 illiyinə həsr edilmiş bədii xalça üçün" I dərəcəli Stalin mükafatı təqdim edilmişdir. Mübələğəsiz demək olar ki, zəmanətinin bir çox insanları özlərini bu xalçalara bənzətmək istəmiş, onların peşəsinə qıbət etmişlər. Onların şənинə şeirlər, həkayələr, kitab bələ yazılmış, dövri mətbuatda silsilə məqalələr və müsahibələr dərc edilmişdir. Hətta tanınmış heykəltəraş Zivər Məmmədəvəy "Xalçatoxuyan" adlı əsərini fədakar Sona Əhmədəvəyə həsr etmişdir.

Bu xalçaya oxşar, lakin bəsitsi quruluşa malik xalçalar da vardır. Onlar zamanla öz ideoloji əhəmiyyətini itirmişlər. Məsələn, Qarabağda toxunan V.I.Leninə, S.M.Kirova, N.Nərimanova

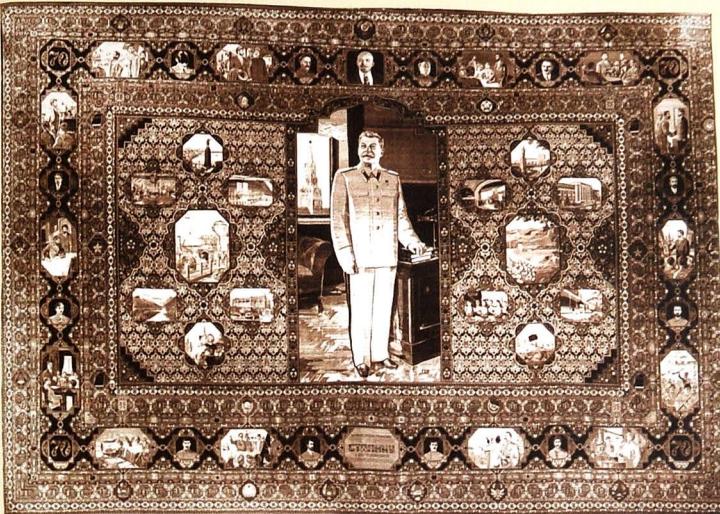
hərəkət edilmiş çoxlu sayıda xalçalar vardır. Həqiqində bəhs olunan xalça isə Azərbaycan xalçının adından Stalinin şərafına toxunub. Xalça üzərində tarixi abidələr, o dövrün siyasi xadimlərinin təsvirləri, Azərbaycanın neft, pambıq kimi sərvətləri, su anbarı, həmçinin əməkçi insanları - yeni sosialist comiyətyotının qurucuları təsvir edilmişlər. Xalçanın eskizinin İsləməmdəndə milli ənənələrə üstünlük verilmişdir, rəngləri isə daha çox Bakı qrupuna xas olan xalçalar üçün səciyyəvidir, ümumi

18

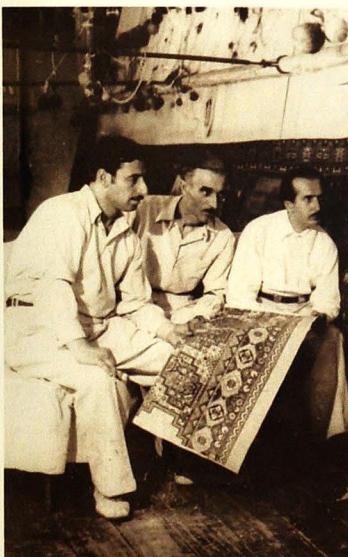
kompozisiya quruluşu Təbriz ənənələrinə yaxındır. Eyni zamanda xalı üzərində yeniliklər də çoxdur. Burada təsvir olunan süjetlərdən olara, beşşuşlu ulduz, gerb, döş nişanları və s. xalçanı sovet dövrünün tələblərinə uyğun əslubda yaranmış nümunə kimi səciyyələndirir. Xalçanın süjeti çox dinamikdir, S.M.Kirov, M.Əzizbəyov, V.I.Lenin, mərkəzdə İ.V.Stalinin və bir çox siyasi xadimlərin təsvirləri toxunub.

Tarixdə, mədəniyyətdə, incəsanatda iz qoymaq hər kəso nəşib olmur. Lakin bu xalçanı yaradınan hələ sağlıqlarında əməlləri ilə öz adlarını tarixa yazmağı bacarmışlar. Süjet, mövzü öz aktuallığını itirmiş olsa da, peşəkarlıq hər zaman öz aktuallığını saxlayır.

19

20

17. Xalça "Tirməsayağı". Yun. Xovlu. 180x130. 1988-ci il.
Müəllif: xalçacı-rəssam Kamil Əliyev

18. Portret-xalça "Füzuli". Yun. Xovlu. 200x181. 1959-cu il.
Müəllif: xalçacı-rəssam Kamil Əliyev

19. Xalça "İ.Stalin-70". Yun. Xovlu. 70 m². 1949-cu il.
Müəlliflər: İsmayıllı Axundov, Latif Kərimov və Kazım Kazımkədə

20. Xalçacı-rəssamlar İsmayıllı Axundov, Latif Kərimov və Kazım Kazımkədənin "İ.Stalinin 70 illiyinə həsr edilmiş xalçanın eskizinin müzakirə edərək

Azərbaycan Milli İncəsanat Muzeyində qorunan xalçalar haqqında dəyərləri tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin bu tədqiqatlar muzeyin xalça kolleksiyasını tam şəkildə əhatə etməmişdir. Latif Kərimovun müəllifi olduğu kitablarında AMİM-nin kolleksiyasına daxil olan bəzi xalçanın kompozisiyaları nümunə olaraq təhlili edilmiş, bir neçə süjetli xalça haqqında kataloqlarda, kitablarında xüsusi bölmələr nəşr olunmuşdur. Bütün bunlar UNESCO-nun Başarıyyətinə Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Reprəzentativ siyahısına daxil edilmiş Azərbaycan xalçalarının sənətinin araşdırılması və təbliğ etiqamında atılmış uğurlu addımlardır. Şübhəsiz ki, bu tədqiqatlarla kifayətlənmək olmaz. Azərbaycan Milli İncəsanat Muzeyinin daima zənginlaşan xalça kolleksiyasında öz tədqiqatçısını gözləyən əsərlər cəxdir.